

І. Паньонко

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,

канд. юрид. наук, доц.,

завідувач кафедри цивільного права та процесу,

О. Ряшко

Львівський державний університет внутрішніх справ,

канд. юрид. наук, доц.

кафедри кримінального процесу

**Г. В. ЛЕЙБНИЦ – ГЕНИАЛЬНИЙ МИСЛИТЕЛЬ
ЗАХІДНО-ЄВРОПЕЙСЬКОЇ НАУКИ І КУЛЬТУРИ
(ДО 300-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ СМЕРТІ)**

© Паньонко І., Ряшко О., 2016

Розглянуто деякі наукові, філософські, соціально-правові, історичні і релігійні концепції геніального німецького мислителя Готфріда Вільгельма Лейбніца. Його наукові теоретичні ідеї відігравали важливу роль у науковому і соціальному прогресі у Західній Європі. Науково-теоретичні, філософські ідеї Лейбніца і у наш час не втратили своєї актуальності і соціальної цінності. Життя і творчість, просвітницька діяльність філософа яскравий приклад вірного служіння всьому людству на шляху прогресу.

Ключові слова: наука, філософія, логіка, держава, політика, закон, історія, релігія, культура.

И. Паненко, Е. Ряшко

**Г. В. ЛЕЙБНИЦ – ГЕНИАЛЬНЫЙ МЫСЛИТЕЛЬ
ЗАПАДНО-ЕВРОПЕЙСКОЙ НАУКИ И КУЛЬТУРЫ
(К 300-летию СО ДНЯ СМЕРТИ)**

Рассмотрено некоторые научные, философские, социально-правовые, исторические и религиозные концепции гениального немецкого мыслителя Готфрида Вильгельма Лейбница. Его научные теоретические идеи сыграли существенную роль у научном и социальном прогрессе у Западной Европе. Научно-теоретические, философские идеи Лейбница и у наше время не потеряли своей актуальности и социальной ценности. Жизнь и творчество, просветительская деятельность философа яркий пример верного служения всему человечеству на пути прогресса.

Ключевые слова: наука, философия, логика, государство, политика, закон, история, религия, культура.

H. V. LEIBNIC – AN OUTSTANDING THINKER OF WESTERN-EUROPEAN SCIENCE AND CULTURE (DEVOTED TO 300-YEARS SINCE DEATH)

The article deals with some scientific, philosophical, socially-legal, religious concepts of brilliant German philosopher Gottfried Wilhelm Leibniz. Gottfried Wilhelm Leibniz made a huge contribution to the organization and creation of scientific institutions in English, Italy, Germany, Russia and France. Due to his scientific and theoretical creativity he was ahead of his time, formulated the ideas that formed the basis of many modern sciences.

The scientific and theoretical, civic and political activities of the German philosopher in our time hasn't lost its relevance and social value.

Key words: science, philosophy, nation, politics, law, history, religion, freedom, justice.

Постановка проблеми. Серед видатних мислителів західно-європейської науки і культури німецькому філософу Готфрїду Вільгельму Лейбніцу по праву належить найпочесніше місце. Лейбніц учений-енциклопедист, філософ, логік, математик, дипломат. Він один із тих теоретиків, які свої наукові ідеї активно втілювали у практику. Мислитель у своїй творчості випередив свою епоху на кілька століть, сформулював ідеї, які лягли в основу кібернетики та деяких наук.

Аналіз дослідження проблеми. Німецький мислитель залишив людству величезний науково-технічний спадок. У наш час у російському виданні існує його чотиритомне видання, у якому розглянуто деякі філософські, логічні та богословські концепції Лейбніца. Серед авторів, які у різний період зверталися до науково-теоретичної творчості філософа, передусім російські вчені В. Асмус, В. Биховський, В. Гусєв, А. Деборин, Г. Майоров, І. Нарський, В. Соколов, Л. Спокойний, А. Суботін. Істотний внесок у вивчення праць мислителя зробив німецький учений Гуно Фішер. На жаль, до цього часу у вітчизняній літературі не має ґрунтовних праць, присвячених творчості Лейбніца.

Мета роботи – розглянути, спираючись на опубліковану літературу, деякі наукові, філософські, історичні, релігійні концепції Г. В. Лейбніца.

Виклад основного матеріалу. Г. В. Лейбніц народився 1 липня 1646 р. у німецькому місті Лейпціг. Батько майбутнього мислителя був професором моралі і права у Лейпцігському університеті. Ще з дитинства батьки привили йому любов та інтерес до права, моралі та релігії. У віці близько 10 років він оволодів всією “латинською премудрістю” [1, с. 49]. У 15 років Лейбніц – студент Лейпцігського університету, який закінчив у 20 років. Згідно з сімейними традиціями, у Лейпцігському університеті він обирає юриспруденцію. Ще з юних літ майбутній геніальний філософ захоплювався логікою, яка стала його предметом удосконалення. Окрім логіки, юний студент цікавився математикою. У першому семестрі він вчиться у Йенському університеті, де слухає лекції відомого німецького математика Ергарда Вейгеля.

У період університетського навчання Лейбніц не тільки глибоко вивчає юриспруденцію, але продовжує заняття у галузі логіки, яку прагне переосмислити і навіть перебудувати її у дусі математики. Прагнення до точності юридичного мислення стимулювало його до подальшого глибокого логіко-математичного аналізу.

На філософському факультеті у Лейпцігському університеті він захищає магістерську дисертацію. У віці 20 років Лейбніц захищає докторську дисертацію на тему “Про заплутані судові випадки” в Альтдорфському університеті. Свою юридичну підготовку Лейбніц успішно демонструє під час впорядкування законодавства і теоретичного осмислення права у період служби у майнцького курфюрста.

У своїй діяльності Лейбніц виступає як захисник просвітницького князівського абсолютизму у Німеччині та є активним прихильником зміцнення державної законності. Лейбніц активно працював над удосконаленням логіко-математичних проблем. Невипадково, що він по праву стає родоначальником математичної логіки і одним із творців обчислювально-розрахункової техніки. Так, батько кібернетики Норберт Вінер назвав його своїм попередником, який надихнув його на дослідження. Варто сказати те, що наполеглива праця Лейбніца у галузі математики принесла важливі результати. У 1675 р. він відкрив диференціальне та інтегральне числення, що заклало нову еру у математиці. Вперше мислитель формулює такі терміни, як “алгоритм”, “диференціал”, “диференціальне числення”, “координати”, “функція”, які з того часу використовуються у математичній науці. Для Лейбніца наука виступає важливим чинником прогресивного розвитку суспільства. Він прославляє великі відкриття вчених, “які примножують і допомагають створити більше зручностей для людей, для їхнього життя і здоров’я” [2, с. 243].

Німецький мислитель як у своїх творах, так і у багаточисленних листах, акцентував увагу на ролі науки у прогресивному розвитку суспільства. Дуже помиляються ті політики, говорить Лейбніц, які “нехтують фізичними і математичними дослідженнями, котрі засуджують, як нібито безкорисні науки (*bonae Litterae*) і все те, що слугує для покращення життя” [2, с. 178].

Наука, – заявляв Лейбніц, – існує для життя. Таким був девіз мислителя. Наука повинна бути тісно пов’язана з практикою. Лейбніц закликає учених не обмежуватись тільки суто своєю наукою, а включати до сфери своїх досліджень інші науки. “Знання історії як у філософів, так і у математиків, а також вчення витонченої словесності й античності не повинно бути знехтуваним – заявляє він” [2, с. 180]. Сам мислитель був яскравим і переконливим прикладом глибокого і творчого аналізу науково-теоретичної спадщини видатних мислителів, серед яких були Демокрит, Піфагор, Платон, Арістотель, а також філософів: Бейля, Бекона, Гоббса, Декарта, Мальбранша, Спінози, Локка та багатьох інших. Важливе місце у розвитку науки, культури, мистецтва і всього духовного життя німецький мислитель відводив філософії. У розумінні філософії (метафізики) та її предмета Лейбніц виходив з того, що філософія – це основа усього наукового знання [3, с. 333].

“Ще дитиною, – писав Лейбніц, – я познайомився з Арістотелем і Платоном. Твори цих мислителів мене надзвичайно зацікавили” [2, с. 530]. Мені постійно, – визнає Лейбніц, – “з самої юності була до душі моральна філософія Платона” [2, с. 546]. Лейбніц не тільки глибоко вивчав і знав твори старогрецьких філософів, він прекрасно був обізнаний із творами вчених-мислителів середньовіччя. Він високо цінував християнських мислителів, які, на його думку, зробили вагомий внесок у розвиток філософії і моралі. “Наші нові філософи, – писав Лейбніц, – недостатньо справедливі до св. Фоми та інших великих людей того часу, оскільки у багатьох їх теоріях існують глибокі і цікаві ідеї. У їх думках значно більше обґрунтованості, ніж переважно думають. У них цілий скарб надзвичайно важливих і цілком доступних доказів істин” [2, с. 134]. Про св. Августина він говорив: “Я ціную його великий розум і глибину мислення” [2, с. 530]. “Лейбніц, – пише А. Деборин, – був людиною глибоко віруючою. Пізнання Бога за допомогою розуму він вважав головним завданням науки” [4, с. 98]. Німецький філософ розглядає оточуючий світ як складну систему об’єктивно існуючих зв’язків і відносин. “Світ, – пише Лейбніц, – складається із багатьох речей, які взаємодіють, і не існує такої речі, якою б малою вона не була, щоб вона не робила жодного внеску у всезагальну взаємодію” [2, с. 238]. У природі, – заявляє мислитель, – все відбувається закономірно, у результаті існуючих причин. “Вся природа має таку направленість свого руху, а не іншу, а також має певну причину”. [2, с. 239]. Потрібно підкреслити, що Лейбніц творчо застосовував діалектичний метод пізнання. “Для нього характерний, зазначає І. Нарський, глибоко науковий стиль мислення, – ось що характеризує кращі сторони його філософської творчості” [5, с. 3].

Мислитель – активний прихильник чіткості і ясності думки, його істинне філософське мислення повинно бути добре зрозумілим. Він не сумісний з беззмістовними і темними словами і висловлюваннями, – говорить Лейбніц. Філософ відрізняється від нефілософа ясністю мислення. Істинний філософ повинен постійно шукати ясності у словах і користі у речах. Без ясності не може бути й істинного судження, істинного висновку. Лейбніц велику увагу приділяв чіткості, ясності і

точності слова: "...воно може привернути увагу, спрямовувати розум, глибше закарбовувати у пам'яті предмет мови" [6, с. 65]. Але для "філософа, – заявляє Лейбніц, – ніщо не може бути більш чужим, ніж темна мова" [6, с. 79]. Лейбніц надзвичайно прискіпливо ставився до чіткості, якості "строгості філософських міркувань" [7, с. 268]. Лейбніц згадував, що ще у юності він самостійно дійшов думки про необхідність встановити у людському пізнанні строгий порядок, щоб виключити з науки все хибне, випадкове і сумнівне, а те що у ній є істинного, спрямувати на покращення людського життя. У цьому, по суті, й полягало життєве кредо філософа.

Лейбніц високо цінував роль науки у розвитку і функціонуванні суспільства. Для того, щоб досягти істини, необхідно оволодіти законами мислення і законами формальної логіки. Тільки вони виступають як "критерій істини"[8, с. 54]. Він вважав за необхідне насамперед провести критичний аналіз усіх накопичених людством знань, відокремлюючи у них істинне від усього хибного, корисне від некорисного.

Високо оцінюючи роль науки, Лейбніц бачив, що завдяки її розвитку удосконалюються сили руйнування, сили війни, які можуть стати некерованими і відкинути людство назад від науки до варварства [1, с. 47]. Ця думка вченого є надзвичайно актуальною у наш час. Уся наукова творчість Лейбніца ґрунтувалася на логіко-математичній методології.

Значну увагу у своїй науковій діяльності Лейбніц приділяв логіці. В основу логічних досліджень Лейбніца була покладена програма створення універсальної символічної мови. Німецький мислитель високо цінував видатного старогрецького філософа Арістотеля – засновника, родоначальника формальної логіки. Він називає Арістотеля одним із великих і геніальних людей Стародавнього світу, який "...в широті поглядів, гостроті і проникливості духа, силі переконання, котрий своїм винаходом форм аргументації зробив велику послугу вченим" [9, с. 490].

Творчо і наполегливо працював Лейбніц над створенням нової науки логіки. У логіці він вперше сформулював закон достатньої підстави, а також розвинув вчення про аналіз і синтез. Йому також належить прийняте у сучасній логіці формулювання закону тотожності. Лейбніц справедливо критикував англійського філософа Д. Локка, який зневажливо висловлювався про силлогізм.

Винахід силлогізму як логічної форми мислення є одним із найкращих і найважливіших відкриттів людського духу. Це свого роду універсальна математика. У ній заключається мистецтво непогрішності, якщо вміють правильно користуватися ним [9, с. 492–493].

Нова логіка, на думку Лейбніца, повинна бути символічно математичною, яка здатна стати "універсальною теорією наукового мислення і загальною теорією відкриття" [10, с. 3]. У логіці мислитель бачив універсальний засіб науки у пізнанні об'єктивно існуючого світу (природи, суспільства, людини). Завдання логіки – дослідження правил мислення і стилю мови. Вперше висунув ідеї можливості машинного моделювання людських функцій [7, с. 269]. Учений збагатив логіку новими ідеями, деякі з них випередили свою епоху на кілька століть.

Лейбніц, зазначає А. Субботін, передбачив багато чого, що згодом заклало фундамент символічної логіки. Він не тільки сформулював її принципи і закони, але й розробив поняття формалізації логічної мови [11, с. 52]. Його праці з логіки, створений логічний апарат і сьогодні виступають важливою теоретико-методологічною основою. Варто вказати й на те, що у сфері творчої діяльності німецького мислителя особливе місце належить не тільки філософії, логіці, але й історії.

Більшість логічних творів Лейбніца не були опубліковані за його життя. Вони були вилучені із його величезного рукописного архіву і були опубліковані у різних видавництвах тільки після його смерті.

Лейбніца можна вважати визначним істориком. У 1676 р. Лейбніц вступив на службу до ганноверських герцогів. Вона продовжувалась близько сорока років. За цей період Лейбніц активно займається історією. Він є засновником першого "історичного товариства" у Німеччині. Мислитель – активний прихильник глибокого вивчення історичних джерел. В історії він вимагав передусім спиратися на документи. Вчений написав і видав багато томів з історії Німеччини. Як історик філософ віддавав багато сил, акцентуючи увагу на юридично-законодавчих проблемах.

Лейбніц високо цінував історію як науку, але від істориків він вимагав, щоб вони оперували перевіреними і достовірними джерелами і фактами. "Я не знаю нічого більш цікавого, ніж залишені

нам стародавні документи, з історії ми черпаємо значну частину корисних для нас істин” [9, с. 482]. “Із історії, – зауважує філософ, – ми повинні отримати найкорисніші уроки” [9, с. 484].

“Історія, – заявляє Лейбніц, – є дзеркалом божественного проведіння і являє нам Бога, наділеного мораллю, оскільки він проявляє себе не тільки як першоджерело (principium) речей (як у метафізиці і у математиці), не тільки як винахідник дивовижних машин (mechanae) (як у фізиці), але й як правитель (rex) духів у цій світовій державі..., а громадянська історія, у яку я включаю і сучасну, вказує на його необмежену (exuberantissima) волю” [2, с. 181].

Велику увагу філософ у своїй творчості приділяв ролі і місцю християнської релігії у моральному удосконаленні людини, розробив глибоку філософську концепцію існування Бога. Він писав: “...християнська релігія, порівняно з якою жодна з інших будь-коли і будь-де відомих релігій, є священною, у своїй простоті найпіднесенішою, відрізняється вищністю, вражає знатоків своїх догматів, а звідси й доказування багатьох істин не може бути досягнуте інакше, ніж через історію” [2, с. 181].

У своїх історичних соціально-політико-правових дослідженнях Лейбніц велику увагу приділяв теоретико-правовому аналізу сутності держави і права. “Держава – це сукупність людей, організованих у єдність за наявності панівної влади, тобто права наказувати вільним особам дотримуватись певних правил, а у разі необхідності – змушувати до їхнього виконання. Держава у такий спосіб складається із панівних і підлеглих верств. Держава виникає у результаті суспільного договору, при цьому суб’єктом влади виступає держава, а не особа правителя”. Держава, за Лейбніцем, створюється через договір між членами суспільства, а не між народом і володарем [4, с. 101]. Народ призначає правителя і законодавця. Виникає питання: у кого, власне, повинні знаходитися у підлеглих члени суспільства? Лейбніц вважає, що у держави, а не у правителя. Укладаючи суспільний договір, кожен член суспільства дає обіцянку державі дотримуватись її законів. Народу належить право чинити опір владі монарха у разі порушення ним своїх зобов’язань. Як і Платон, він стоїть на тому, що державою повинні управляти “кращі”, ті, хто має великий розум і талант. Є люди, говорив він, які від природи мають проникливий і гострий розум, але, як засвідчує досвід, якщо вони хоча й талановиті, але поверхневі, їх діяльність не спрямовуватиметься на вирішення складних державних проблем. Більше того, “...вони нерідко здійснюють помилки, що наносять величезну шкоду державі, і усім тим, хто довірив їм важливі справи ” [2, с. 179].

Для Лейбніця ідеалом правителя держави повинен бути монарх, який уміє вибирати міністрів для ведення державних справ. Більше того, він повинен бути хоробрим, дуже добрим (бо зло він зможе причинити, не боячись відповідальності), доброчесним в усіх відношеннях і шукати слави. Але слави істинної для блага підданих і для зміцнення доброчесності, і він обов’язково повинен бути освіченою людиною, знати географію, мораль, політику, військову справу [12, с. 125].

Як відомо, Лейбніц творчо і плідно працював як науковий консультант з політичних, дипломатичних і правових проблем не тільки у німецьких володарів, але й в багатьох європейських монархів; і мав можливість спостерігати за їхньою діяльністю, і зауважує, що їхні помилки можуть бути фатальними і згубними [6, с. 179].

Лейбніц вважає, що державні діячі мають справу не тільки з договорами, виборами, субсидіями та іншими проблемами, але й проблемами економіки, торгівлі, мануфактурного виробництва, а також з проблемами воєнної науки. А ці проблеми, як правило, розраховані на математичних принципах, є суттєвими і необхідними для підтримки держави [6, с. 179].

Мислитель впевнений у тому, що державні чиновники, зокрема монархи, які нехтують науками і зневажливо ставляться до них, не здатні “глибоко осмислити проблеми держави, і, як правило, наносять велику шкоду державі” [6, с. 180].

Серед стародавніх філософів, які прагнули удосконалити державу, її правління, Лейбніц називає Піфагора, “найбільшого із людей”, який прагнув “удосконалити суспільство, оскільки у той час держави знаходились під гнітом різних тираній. Він же прагнув, щоб дати народам правителів, які навчені і засвоїли його філософію та озброєні рятівними ідеями” [6, с. 191].

На думку мислителя, найблагополучнішою ідеальною державою є Град Божий, який є найдосконалішим із усіх будов” [6, с. 541]. Лейбніц підкреслював, що у державі вищим законом є благополуччя народу, а у церкві – спасіння душі.

Розмірковуючи над проблемою прав і свобод людини, Лейбніц зауважував, що людина є справжнім суб’єктом свободи, оскільки за найбільшої активності її волі вона має розум, здатний до вибору. Вільна діяльність людини – це її діяльність як духовної істоти, якою вона залишається після врахування усієї складної структури необхідності [13, с. 43]. Варто підкреслити, що Лейбніц, як і Сократ, закликав громадян чітко дотримуватись існуючих законів. Підсумовуючи, Лейбніц сказав: “Потрібно, якщо можеш, збудувати будинок, нехай у ньому будуть жити інші, і посадити дерево, чиї плоди вже не вдасться тобі скуштувати”. “Німець Лейбніц, – писав Ф. Енгельс, – генерував геніальні ідеї, не піклуючись про те, чи визнають його заслугу, чи ці ідеї припишуть іншим” [5, с. 199].

Смерть Лейбніца, пише Г. Майоров, нікого не засмутила, ні у Німеччині, ні у Англії. Берлінська академія і Королівське товариство жодним словом не згадали про велику втрату. Тільки у Парижі, де він колись святкував свої перші наукові тріумфи, у стінах Академії прозвучало знамените похвальне слово Фонтенеля, який вписав ім’я великого філософа у скрижалі історії науки [1, с. 62].

Цілий місяць тіло філософа лежало у церковному підвалі без погребіння. Лютеранські пастори відкрито називали, Лейбніца “безбожником”, ставили під сумнів саму можливість поховання його на християнському кладовищі.

Парадоксально, але автор “Теодицеї”, прекрасного твору, який був написаний для захисту релігії, після смерті виявився, фактично, покинутим церквою. Його похоронили як безбожника і єретика. Труну генія супроводжував один тільки його особистий секретар. Як сказав один із присутніх: “...його хоронили не як славу країни, а як розбійника” [1, с. 62]. Але велика свята правда і істина полягають у тому, що справедливість перемогла і ім’я великої людини – мислителя, філософа назавжди залишиться у пам’яті людства.

Висновки. Г. В. Лейбніц увійшов у наукову і світову культуру як видатний мислитель, енциклопедист, який залишив людству величезну спадщину глибоких філософських, фізико-математичних, політико-правових, економічних, релігійних, інженерно-технічних ідей.

Лейбніц – гігант філософської і наукової думки, універсальний геній, діяч багатьох галузей теорії і практики, який створив філософську систему, що представляла теоретико-методологічну основу подальшого розвитку багатьох наук. Лейбніца можна вважати визначним попередником німецької класичної філософії, його ідеї були орієнтиром у її подальшому розвитку. Мислитель творчо переосмислив і переробив основні ідеї Демокріта, Платона, св. Августина, Р. Декарта, Т. Гоббса, Б. Спінози та ін. Він прагнув синтезувати все раціональне у попередній філософії з новітніми науковими знаннями на основі запропонованої ним методології. Величезну роль зіграв Лейбніц в організації та створенні наукових установ в Англії, Франції, Німеччині, Італії, Росії. У 1699 р. він стає членом Паризької Академії наук. У 1700 р. він перший президент Берлінського наукового товариства, почесний член Академії наук у Римі. Він підготував план створення Академії наук у Санкт-Петербурзі, був почесним членом Лондонського Королівського Товариства. Ідеї Лейбніца мали великий вплив на наукову творчість таких відомих діячів науки і культури Німеччини, як Гегель, Гете, Лессінг, Фейєрбах, Шілінг, Шиллер та ін. Німецький мислитель не був тільки суто кабінетним вченим, він активно займався державними, політичними, юридичними, дипломатичними, економічними, релігійними, інженерно-технічними проблемами. Лейбніц, був активним і невтомним реформатором. Він був реформатором сільського господарства, адміністративного апарату і школи. Лейбніц – видатний ентузіаст науки, методолог-раціоналізатор,

прихильник еволюційного розвитку суспільства і віротерпимості, зробив вагомий внесок у розвиток просвітництва у Європі. Він був одним із видатних мислителів-гуманістів, який все життя служив науці і прогресу. Славне ім'я філософа навечно вписане в історію світової науки і культури.

1. Майоров Г. Г. Теоретическая философия Готфрида Лейбница / Г. Г. Майоров. – М.: Издательство Московского университета, 1973 – 263 с. 2. Лейбниц Г. В. Сочинения: у 4-х т. / Готфрид Вильгельм Лейбниц. – М.: Мысль, 1982. – Т.1. – 645 с. 3. Історія філософії: підруч. для вищої школи. – Х.: Прапор, 2003. – 768 с. 4. Деборин А. М. Готфрид Вильгельм Лейбниц как социальный мыслитель / А. М. Деборин // Вопросы философии. – 1961. – №3. – С. 97–107. 5. Нарский И. С. Готфрид Лейбниц / И. С. Нарский. М.: Мысль, 1972. – 239 с. 6. Лейбниц Г. В. Сочинения: у 4-х т. / Готфрид Вильгельм Лейбниц. – М.: Мысль, 1984. – Т.3. – 734 с. 7. Большая Советская Энциклопедия: в 30 т. // гл. ред. А. М. Прохоров; 3-е изд. – М.: Советская Энциклопедия, 1973. – Т. 14. – 624 с. 8. Спокойный Л. Философия Лейбница. Научно-популярный очерк / Л. Спокойный. – Л.–М., 1935. – 91 с. 9. Лейбниц Г. В. Сочинения: в 4-х т. / Готфрид Вильгельм Лейбниц. – М.: Мысль, 1983. – Т.2. – 686 с. 10. Майоров Г. Г. Лейбниц как философ науки / Г. Г. Майоров // Лейбниц Г. В. Сочинения: в 4-х т. / Готфрид Вильгельм Лейбниц. – М.: Мысль, 1984. – Т. 3. – С. 3–41. 11. Субботин А. Л. Логические труды Лейбница / А. Л. Субботин // Лейбниц Г. В. Сочинения: в 4-х т. / Готфрид Вильгельм Лейбниц. – М.: Мысль, 1984. – Т. 3. – С. 41–53. 12. Погребысский И. Б. Готфрид Вильгельм Лейбниц (1646–1716) / И. Б. Погребысский. – М.: Наука, 1971. – 318 с. 13. Соколов В. В. Философское значение “Теодицеи” Лейбница / В. В. Соколов // Лейбниц Г. В. Сочинения: в 4-х т. / Готфрид Вильгельм Лейбниц. – М.: Мысль, 1989. – Т.4. – С. 3–48.

REFERENCES

1. Mayorov H. H. Teoretychna filosofiya Hotfrida Leybnitsa [Theoretical philosophy of Gottfried Leibniz]. Moscow, Vydavnytstvo Moskovs'koho universytetu Publ., 1973, 263 p. 2. Leybnits H. V. Tvory v chotyr'okh tomakh [Works in four volumes]. Moscow, Dumka Publ., 1982, 645 p. 3. Istoriya filosofiyyi: Pidruchnyk dlya vyshchoyi shkoly [History of philosophy]. Kharkiv, Pravo Publ., 2003, 768 p. 4. Deborin A. M. Hotfrid Vil'hel'm Leybnits yak sotsial'nyy myslytel' [Gottfried Wilhelm Leibniz as a social thinker]. Pytannya filosofiyyi – Problems of philosophy, 1961, Vol. 3, pp. 97–107. 5. Nars'kyy I. S. Hotfrid Leybnits [Gottfried Leibniz]. Moscow, Dumka Publ., 1972, 239 p. 6. Leybnits H. V. Tvory v chotyr'okh tomakh [Works in four volumes]. Moscow, Dumka Publ., 1984, 734 p. 7. Velyka Radyans'ka Entsyklopediya (U 30 tomakh) [Great Soviet Encyclopedia]. Moscow, “Radyans'ka Entsyklopediya” Publ., 1973, 624 p. 8. Spokiyyny L. Filosofiya Leybnitsa. Naukovo-populyarnyy narys [The philosophy of Leibniz. The popular science essay]. Leningrad-Moscow, 1935, 91 p. 9. Leybnits H. V. Tvory v chotyr'okh tomakh [Works in four volumes]. Moscow, Dumka Publ., 1983, 686 p. 10. Mayorov H. H. Leybnits yak filosof nauky [Leibniz as philosopher of science]. Moscow, Dumka Publ., 1984, pp. 3–41. 11. Subotin A. L. Lohichni pratsi Leybnitsa [Logic works Leibniz]. Moscow, Dumka Publ., 1984, pp. 41–53. 12. Pohrebysskiy I. B. Hotfrid Vil'hel'm Leybnits (1646-1716) [Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716)]. Moscow, Nauka Publ., 1971, 318 p. 13. Sokolov V. V. Filosofov'ke znacheneya “teodytseyi” Leybnitsa [The philosophical meaning of “theodicy” Leibniz]. Moscow, Dumka Publ., 1989, pp. 3–48.